 <https://doi.org/10.30563/turklad.895740>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 12.03.2021
Kabul Tarihi / Accepted date	: 02.06.2021
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2021

Atıf / Citation

Yalçın, S. (2021). “+gil Eki Üzerine Etimolojik Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 5. Cilt, 1. Sayı, 1-12.

+gil EKİ ÜZERİNE ETİMOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

An etymological evaluation on the +gil suffix

SÜLEYMAN KAAN YALÇIN¹

Öz

Türkçede isimlere gelerek bunlardan akrabalık, aile ve yakınlık isimleri türeten “+gil” eki, kökeni itibarıyla tartışmalı eklerden biridir. Ekin kullanım alanı ve işlevi konusunda genel olarak bir uzlaşma söz konusu olsa da ekin kökeni üzerinde bir görüş birliği sağlanamamıştır.

Ekin kökeni ile ilgili olarak çeşitli araştırmacılar ekin ek birleşmeleri veya bağımsız bir sözcükten ya da edattan ekleşmiş olma durumu üzerinde görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak bu çalışmalarda genellikle ekin dayandırıldığı sözcüğün veya edatın ne olduğu ile ilgili tespitler verilmezken; sadece ekin Çuvaşça ev anlamına gelen “kil” sözcüğüyle ilgili bağlantılı olma durumu ayrıntılı olarak dile getirilmiştir.

Bu çalışmada +gil ekinin birçok araştırmacı tarafından da dile getirilmiş olan eski dönemlerde müstakil bir yapıdan ekleştiği görüşü savunulmakla birlikte; ekin işlev olarak benzerlik gösterdiği ve a-lar/an-lar (şahıs zamiri +çokluk eki) yapısından ekleştiği düşünülen +lAr eki ile aynı kökten ekleştiği ve kökeninde hem Türkçede hem de Altay dillerinde yer alan zamir temelli bir sözcük ile *l çokluk eki kaynaklı bir yapının olduğu ispat edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, +gil, +lAr, “o” İşaret/Şahıs Zamiri, *L Çokluk Eki.

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, el-mek: skyalcin23@gmail.com
 ORCID ID: 0000 0002 3908 9204

Abstract

The "+gil" suffix, which comes to names in Turkish and derives the names of kinship, family and relationship from them, is one of the controversial suffixes due to its origin. Although there is a general consensus on the use and function of the suffix, there is no agreement on the origin of it.

Various researches have put forward ideas about the origin of the +gil suffix. Some of them have supposed that the suffix is a compound of two suffixes and the others have been on the opinion that the suffix originates from a single word or a particle. While these studies generally do not give determinations about the word or particle on which the suffix is based; only the relationship situation of the suffix and the word "kil", which means house in Chuvash Turkic, has been discussed in detail.

In this study, by defending the opinion that the +gil suffix originates from an independent structure in ancient times, which has been also voiced by many researchers, it also will be defended that the +gil suffix was originated from the same root with the +lAr suffix which has similar functions with the +gil and thought to derive from the a-lar / an-lar (personal pronoun + plural suffix) structure. It will be tried to prove that a structure originating from *+l plural suffix and a pronoun-based word in both Turkic and Altaic languages are in the structure of +gil suffix.

Key Words: Turkish, +gil, +lAr, "o" Demonstrative / Personal Pronoun, *L Plural Suffix.

Giriş

Çokluk kavramı hem Türkçe hem de diğer diller için eklerle, kelimelerle ve kelime grupları gibi farklı yapılarla kurulan özel bir kategoridir. Bir dil ailesi içerisindeki dillerin birbiriyle olan akrabalığında ve hatta farklı dil ailelerinin birbiriyle olan bağlantısında özel roller üstlenen bu yapı, Türkçe açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Türkçe, tıpkı diğer Altay dilleri gibi, çokluk ekleri açısından oldukça zengin bir dildir. En eski yazılı belgelerden itibaren tanıklanan bu ekler, kökenleri ve işlevleri bakımından birçok Türkologun dikkatini çekmiş ve araştırma konusu olmuştur.

Bu çalışmada Türkçenin her döneminde yaygın bir kullanım alanına sahip olan +lAr çokluk eki ile akrabalık, aile ve yakınlık isimleri türetmesi bakımından bu ekle benzerlik gösteren +gil ekinin ekleşme sürecindeki ortaklıkları ve +gil ekinin farklı bir etimolojisi üzerinde durulacaktır.

Makalenin asıl konusunu teşkil eden +gil ekinin kökeni ve ekin ekleşme süreci ile ilgili durumun izahından önce Türkçedeki isim çekim eklerinin düzeni ve +gil eki ile kullanım ve kuruluş tekniği açısından bağlantılı gördüğümüz +lAr çokluk ekinin kökeni, ekleşme süreci ve tıpkı +gil eki gibi iyelik ekinden sonraki getiriliş durumunun yorumlanması gerekmektedir.

1. +lAr Çokluk Ekinin Görünümü ve Etimolojisi

Bilindiği üzere Türkçede isim çekim ekleri belli bir sıraya göre gelir. Bu sıra 1. Çokluk eki, 2. İyelik eki, 3. Hâl eki, 4. Soru eki şeklindedir. Alkaya (2010: 31), “kalem+ler+im+den mi” örneğinde görülen ek sırasının değişmediğini ve “*kalemimlerden mi”, “*kalemindenim mi” veya “*kalemlerdenim mi” gibi birleşmelerin Türkçenin ek sistemine uymayacağını belirtir. Bu diziliş Çuvaş Türkçesinin dışında bütün Türk lehçelerinde geçerlidir; ancak sadece Çuvaş Türkçesinde bu dizilişin tam tersine çokluk ekinin iyelik ekinden sonra da geldiği görülmektedir: aça-m-sem “çocuklarım”; tus- im-sem “dostlarım” (Ersoy, 2017: 101).

Bu ters dizilişe istisnai bir şekilde hem Türkiye Türkçesi ve ağızlarında (abla-m-lar, hala-m-lar, dayı-m-lar, teyze-m-ler, yenge-m-ler, amca-m-lar) hem de diğer bazı Türk lehçe ve ağızlarındaki akrabalık adlarında (Trkm. daayı-m-lar-dan “dayımlardan”, dayza-m-lar-dan “teyzemlerden”; Kırg. apa-m-dar “anneler”, ata-m-dar “babamlar”; Bşk. apa-(yı)m-dar “ablalarım”; MTT. baba-m-lar “babamlar”, ana-ñ-nar “anneler”; STT. eke-m-ner “ağabeylerim”, yânke-m-ner “yengemler”; Özb. âpa-m-lar “anneler”, âta-m-lar “babamlar”; Y. Uyg. dada-m-lar “dedemler”, ana-m-lar “anneler” vb.) I. ve II. teklik iyelik ekinin üzerine çokluk ekinin getirildiği durumlarda rastlanmaktadır (Alkaya, 2010: 31-33).

Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesi dönemlerinde çokluk ekinin iyelik ekinden önceki kullanım şekillerine rastlanmamaktadır; ancak çokluk ekinin iyelik ekinden sonraki kullanımları Çağatay Türkçesinde görülür. Eckmann (2005: 61), Çağatay Türkçesinde çokluk ekinin iyelik ekinden önce geldiğini, fakat yalnız akrabalık bildiren isimlerde, saygı ifadesi için kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: ağa-m-lar “ağabeylerim”, deme ağa-ñ-larğa “onu (sen) ağabeylerine deme”.

+lAr eki ile ilgili olarak tarihî dönemlerde ve çağdaş lehçelerdeki kullanımlara bakıldığında ekin çokluk işlevinin yanı sıra yine çokluk kavramı etrafında şekillenmiş olan aile, sülale, akrabalık vb. gibi topluluk adlarının ifade edilmesinde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca +lAr eki bu işlevlerinin dışında özel veya özel olmayan yer adları da yapmaktadır “göller, kıraçlar, aynalar “üç çizgi oyununda bir yer”, Tekevlar, Bozolar, Feyzolar, Emikler vb.” (DS. I: 427; Şenel, 2013: 145-318).

Korkmaz (2003: 52) çokluk ekine bu işlevlerinden dolayı addan ad türeten ekler içerisinde yer vermiş, eki yapım ekleri arasında saymıştır ve +lAr ekinin “kişi adlarına, soyadlarına ve unvanlara getirilerek +gil ekiyle kurulanlara koşut aile adları yaptığını belirtmiştir: Ayşeler, Ünallar, Akmanlar vs.”.

Ergin (1997: 178) +lAr ekinin, edebî dildeki +gil eki yerine son zamanlarda aile ve ev ifadesi için sıkça kullanılmaya başlandığını belirterek “Perihan-lar, Bekir-ler, yüzbaşı-lar, dayı-m-lar” +lAr ekine isimden isim yapma ekleri başlığı altında ele aldığı +gil eki içerisinde değinmiştir.

Gülsevin (2004: 1267-1280) de Türkçede sıra dışı eklerin kullanımlarını incelediği yazısında “anne+m+ler” yapısında Türkçenin ek sistemine uymayan bir sıra dışılık olduğunu belirtmiş, Türkçedeki eklerin tasnifi için sunduğu tasnif önerisinde +lAr ekini dördüncü madde olan “Kategori Ekleri” içinde göstermiştir. +lAr ekinin yanı sıra +gil, +CIk, +CAğIZ, +CAcIk, +Incl, +(ş)Ar, +Imsl, +Imtrak, +sI, +cA ve -mA- eklerini de “Kategori Ekleri” içinde sayarak bu eklerin yeni bir kelime türetmediklerini, tür değişikliği yapmadıklarını, ögeler arasında ilişki kurmak gibi bir işlevlerinin olmadığını kaydederek, bu eklerin eklendikleri kelimelere kelimelerin kendileri ile sınırlı kalmak kaydıyla değişik özellikler kattıklarını belirtmiştir.

Alkaya (2008: 243; 2010: 33-34), akrabalık adlarına getirilen +lAr çokluk ekinin iyelik ekinden sonraki kullanımı ile ilgili olarak Sibirya Tatar, Kırım ve Başkurt Türkçesi ağızlarında görülen önemli bir duruma işaret ederek Sibirya Tatar ağızlarının bir bölümünü oluşturan Tobol-İrtiş bölgesi ağızlarından Tobol, Tara, Tevriş ve Saz yöresi ağızlarında kimi zaman iyelik ekiyle çokluk ekinin arasına bir -a-/-e- ünlüsünün girdiğini belirtmiş ve akrabalık bildiren unsurlara gelen bu -a-lar/-e-ler yapısının şekli birliktelik, topluluk, ev halkı anlamı verdiğini vurgulamıştır: tsetseke-m-alar “ağabeylerim”, tsetsebe-m-alar “ablamlar”, enneke-m-alar “ninemler”, tetemalar bulğannar “dedemler varmış”. Kırım Tatar ağızlarında (qardaş-ıñ-alar “kardeşlerin”, emce-m-alar “amcamlar”) ve Başkurt Türkçesi ağızlarında (yânge-ñ-alar “yengenler”, Azat-alar “Azatlar, Azatgiller”, atayı-m-alar-ğa “babamlara”) da benzer kullanımlar için örnekler vermiştir.

Sibirya Tatar Türkçesinde -alar yapısının yalnızca I. ve II. teklik iyelik eklerinden sonra değil, bütün şahıs iyeliklerinden sonra gelebildiğini (onna-m-alar “ninemler”, onna-ñ-alar

“ninenler”, onna-s-alar “nineleri”, onna-bıs-alar “ninelerimiz”, onna-ğıs-alar “nineleriniz”, onna-lar-alar “onların nineleri”) belirten Alkaya (2010: 34-35), -alar/-eler yapısının Saz yöresi ağzında hece yutulması sonucunda **-ar/-er** şeklinde görüldüğünü de belirtmektedir: alatamalar//olotamar “dedemler, (dedem ve ninem)”, ekemalar//ekemar “ağabeyimler (ağabeyim ve ailesi), eβemeler//eβemer “ablamlar (ablam ve ailesi)”².

Sevortyan, Tenişev, Barsukova, Yüksel gibi Türkologlar ise -alar/-eler yapısını çokluk eki bu yapı içerisindeki /-a/ unsurunu da çokluk eki veya çokluğu genişleten bir ses olarak yorumlamışlardır. Tumaşeva ise Tobol, Tara ve Tevriş ağzlarında özel adlara ve akrabalık adlarına gelen iyelik eklerinin sonundaki -alar/-eler unsurunun çokluk eki değil, “alar” üçüncü çokluk şahıs zamiri olduğunu savunmuştur (Alkaya, 2010: 34).

Türkçede edatların ve yardımcı fiillerin ekleşmesi gibi yaygın durumlar zamirler için de geçerlidir. Şahıs zamirlerinin ekleşme süreci Eski Türkçe döneminden itibaren izlenmektedir. Buran (2008: 155), Türkçede kelimelerin ekleşmesi meselesini ele aldığı yazısında, çeşitli aşamalardan geçen şahıs zamirlerinin bütünüyle şahıs ekleri haline geldiğini belirtmiş ve süreci şu şekilde özetlemiştir: Eski Türkçede ölteçi sen, ömez sen, keley men, barur ol şeklinde henüz ekleşmemiş kullanımlar yanında Tenride bolmış, olurtum şeklinde ekleşen yapılar da vardır. Özellikle şahıs zamiri alan kelteçi sen biçiminin yanında kelteçimiz ekleşmiş biçiminin de görülmesi ekleşmenin devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu sürecin ara safhası ise Eski Oğuz Türkçesindeki -vAm/-vAn/-vAnIn “ben”; -vUz/-Uz “biz” biçimlerinde görülmektedir.

-lAr eki Köktürk yazıtlarında fiillerin üçüncü çokluk şekillerinde görülmez. Bu kullanım daha sonra gelişmiştir. Konuyla ilgili olarak Grönbech (2000: 50), “Çuvaşça istisna edilirse, daha sonra bütün ağzılarda çok sık kullanılan -lar çokluk ekinin ne kadar az geçtiği, Orhon Abideleri’ni okuyan herkesin dikkatini çekmiş olmalıdır. (...) Fiillerde -lAr eki bir defa bile geçmez” demektedir. Karahan (2011: 219) da çokluk eki -lAr’ın Köktürkçede çekimli fiillerde kullanılmadığını ve ekin isimlerle kullanımının da sınırlı olduğunu vurgulamıştır. Gabain’in +lAr eki için “dikkatli yazmalarda bu ek isme bitişik yazılmaz” diyerek bu ekin bir kelimedenden ekleştiğine dair ipucu verdiğini söyleyen Buran (2008: 156) Türkçedeki eklerin önce bir yardımcı kelime olma süreci yaşadıklarını ve ardından ekleştiklerini belirterek +lAr çokluk ekinin de bir kelimedenden ekleşmiş olabileceğini savunmuştur.

Georg (1990: 145) +lAr ekinin etimolojisi ile ilgili olarak kaleme aldığı yazısında +lAr ekinin o+lar / ol+lar “onlar” çokluk zamirinin yanlış bir şekilde bölünmesi nedeniyle ortaya çıkan ikincil bir şekil olduğunu savunmuştur. Yine Janhunen (2018: 145) *-lAr çokluk ekinin doğrudan *+olar çokluk zamirine dayandığını ve ilk olarak bir klitik (*=lar), sonrasında ise muhtemelen sadece canlılar için kullanılan bir ek şekline dönüşüp ardından tüm isimlerle birlikte kullanılacak şekilde bir genellemeye uğramış olduğunu belirtmiştir.

Alkaya (2010: 36) da +lAr ekinin Sibirya Tatar, Kırım ve Başkurt Türkçesi ağzlarındaki -alar/-eler şeklindeki kullanımlarından hareketle ekin Türkçenin ek sırasına aykırı olarak iyelik ekinin üzerine gelmesi (tsetseke-m-alar “ağabeylerim”); genellikle ünlü uyumuna

² +lAr ekinde görülen bu düşme olayına Türk dilinin çeşitli lehçe ve ağzlarında da rastlanmaktadır. Karaçay Balkar Türkçesinde çokluk ekinin sonundaki -r ünsüzü düşürülür: adamlar “adamlar”, kitaplar “kitaplar”, çaşlar “gençler”, eçkile “keçiler”, kuşlar “kuşlar” (Tavkul, 2007: 903; İlhan, 2009: 77-79). Zeynalov (1993: 108) bu durumun Türkmen Türkçesi ağzlarında -la/-le/-lo/-lö biçimlerinde görüldüğünü belirtir. Korkmaz (1994: 22) ağzılarda hem isim ve çekimli fiillerle kullanılabilen -lAr ekinin hem de bu ekin -n,-ñ ile biten yapılarla eklendiğindeki -nAr yapısının r düşmesi sebebiyle -nā/-nē/-lā/-lē/-la/-le şekillerinde görüldüğünü belirtmektedir: yisinnē “yesinler”, yolcular “yolcular”. Ayrıca Gülensoy (1988: 85-86) da buna benzer bir durumun hem Türkçenin diğer lehçelerinde hem de Kütahya yöresi ağzlarında ve birçok Türkiye Türkçesi ağzında görüldüğünü ifade etmiştir: ğadinnā “kadınlar”, bardaklara “bardaklarla”, akrabālāmız “akrabalarımız”. Benzer durum Kırşehir ve yöresi ağzlarında da görülmektedir: onnā “onlar”, ğadinnā “kadınlar” (Günşen, 2000: 109).

uymaması (ebesalar “ablaları”, ennekemalar “ninemler”) ve vurgunun “-alar” unsurunun ilk ünlüsünün üzerinde olması (tsetsekemalar “ağabeylerim”, ennekemalar “ninemler”) gibi nedenlerden ötürü “onlar/alar” zaiminin ekleşmesiyle meydana geldiğini belirtmiştir³.

2. +gil Ekinin Görünümü ve Etimolojisi

+lAr çokluk eki ile benzerlik gösteren ve tıpkı +lAr eki gibi Türkçede isimlere gelerek bunlardan akrabalık, aile, sülale, yakınlık isimleri ile yer adları türeten +gil eki, Türkiye Türkçesi konuşma dili ve ağızları ile Halaç Türkçesinde⁴ görülmektedir. Ek kökeni itibariyle tartışmalı eklerden biridir. Ekin kullanım alanı ve işlevi konusunda genel olarak bir uzlaşma söz konusu olsa da ekin kökeni üzerinde bir görüş birliği sağlanamamıştır.

Banguoğlu (2007: 188-190), “Türkçenin Grameri” adlı eserinde +gil ekini ayrı bir maddede değerlendirmeyerek ekin Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşadığını ve tıpkı +lAr gibi aile, topluluk adları yapmakta kullanıldığını (Osmangil, halamgil vb) belirterek eki “41.-ler adları” başlığı altında ele almış ve ekin -ler ile uzatılmış olarak kullanıldığını da belirtmiştir: Tuzcugiller, ablamgiller. Ayrıca “-giller” kullanımının yaşayan dilde insan ailesi anlamında olduğundan hayvan ve bitki ailesi adlarında kullanılmasının yadırganmış olduğunu ifade etmiştir.

Hamza Zülfikar (1991: 90-91) eki “-gil, -giller” başlığı altında vermiş ve ekin isimden isim yaptığını belirterek ekin kökenine dair bir bilgi vermeden grup, aile, familya anlamı kattığını söylemiştir: aslangiller, iğdegiller, baklagiller vb.

Ekin yapısı ve kökeni ile ilgili olarak herhangi bir görüş öne sürmeyen Korkmaz (2003: 47), konuşma dilinde ve halk ağızlarında çokça kullanılan ekin şahıs, akrabalık ve unvan adlarından sonra gelerek şahıs ve akrabaların mensuplarını gösteren aile adları yaptığını belirtmiştir. Ayrıca ekin Hacıgil, Kemalgil gibi aile adları yanında teyzemgil, halamgil gibi akrabalık adlarında iyelik ekinden sonra geldiğini ve ekin asıl olarak varlığını Türkçeleştirme çabalarında botanik ve zooloji alanına giren bitki ve hayvan ailelerini gösteren terimlerde ortaya koyduğunu ifade etmiştir.

Eki “-ğıl, -gil, -ğul, -gül, -kıl, -kil, -kul, -kül” başlığı altında ele alan Ergin (1997: 178) kırkıl, içkil ve dörtgül “dört köşeli” örneklerini vererek ekin ilgi ifade ettiğini ve işlek bir ek olmadığını belirtmiştir. Fakat ekin “-gil” şeklinin özellikle ağızlarda çok işlek olduğunu, tek şekilli olarak ünlü ve ünsüz uyumuna uydurulmadan her türlü şahıs, akrabalık, unvan isminden aile ve ev ismi yapmak için kullanıldığını söyleyerek Alıgil, Hasangil, Yaşargil, kaymakamgil, örneklerini vermiştir. Ayrıca ekin akrabalık adlarında genellikle iyelik ekinden sonra geldiğini belirterek dayıngil, halasıgil, anangil örneklerini vermektedir.

Buran (1997: 35) ekin aile, ev ismi yapmanın yanında grup ve çokluk kavramları belirttiğini ve Elazığ ve yöresi ağızlarında uyum dışında (başgıldı “başgıldı”) kullanıldığını ifade etmiştir.

Delice (2000: 140) +gil ekini +cIk, +cAğİz, +lAr, +ç gibi eklerle beraber eklendikleri sözcüklerin türünü değiştirmeden, yeni sözcükler türetmeden sadece anlamsal genişleme yaratan “ismi genişleten ekler” arasında saymıştır.

³ +lAr ekinin kökeni ile ilgili farklı görüşler için bk. Nadir İlhan, *Türk Dilinde Çokluk*, Manas Yayıncılık, 2004; Nicholas Poppe, (2008), “Altay Dillerinde Çokluk Ekleri”, (Çev. Caner Kerimoğlu), *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 93-110; Aysu Ata, (2009), “Türk Dillerinde +lA Çokluk Eki”, *International Journal of Central Asian Studies*, S. 13, s. 89-99; Feyzi Ersoy, (2012), *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, Gazi Kitabevi, Ankara, s. 250-259; Esra Gül Keskin, (2017), *Türkçede Birleşik Ekler*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, s. 243-246.

⁴ Doerfer (1988: 68), *Grammatik des Chaladsch* adlı eserinde +gil ekinin +gil ve +yil formlarıyla kullanıldığını işaret etmektedir: Hasanakgilca, A'mumgilce, gızımyılka.

Özçelik (1997:83) Urfa Merkez Ağzı adlı eserinde eki “Çokluk “Eki” başlığı altında ele almış ve ekin aile ve topluluk adları yaptığını belirterek yahyagıldeyh, kınacıgilin, damadgil örneklerini vermiştir. Ayrıca ekin üzerine +lAr getirilerek kullanıldığını da ifade etmiştir.

Nalbant (2008: 108), DLT.’de +GIL ekiyle hem renk isimleri hem de geometrik şekiller için bazı isimlerin türetildiğini belirtmiştir: başgil “başı beyaz, dört ayaklı hayvan”, kızgil “donu boz ile kır arasında olan at”, yepgil “erguvan rengi”; törtgil “dört köşeli ev; herhangi murabba nesneye de böyle denir”, üçgil “müselles, üç köşeli olan nesne”.

Ekle ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri de ekin tıpkı +lAr eki gibi yer adları yapıyor olmasıdır. Bu yer adlarının aile, sülale ve boy adlarından zamanla yer adına evrildiği düşünülmelidir. Boçugil, Sakagil, Asnigil, Gosnigil, Elazagil vb. (Polat, 2000: 33-64).

Ekin kökeni ile ilgili olarak Jean Deny (2012: 319) akraba, aile ve yakınlık isimleri türeten +gil ekinin +ki aitlik ekinin birleşik bir çeşidi (+ki +l) olduğunu düşünmüştür. Ahmet Demirtaş (2006: 74) ise bu ekin kökeninin +ki aitlik eki ve +l isimden isim yapma ekinin birleşmesiyle açıklanmasının zayıf bir ihtimal olduğunu ve ekin kökeninin bir sözcükte aranması gerektiğine değinmiş; fakat bu kelimenin hangi kelime olması gerektiği ile ilgili bir görüş bildirmemiştir.

Gürer Gülsevin (2004: 1267-1284) ekin ünlü uyumlarına uymaması, teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra kullanıldığında ekten önce zamir n’si getirilmemesi (dayısıgil) ve vurguyu üzerine almaması (dayısıgil) dolayısıyla çok eski dönemlerde ekleşmiş müstakil bir kelime (edat) olması gerektiğini savunmuş; ancak bu kelimenin ne olduğu ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ayrıca tıpkı +lAr ekinde olduğu gibi bu ekin de Türkçenin ek sistemine uymayan bir sıra dışılıkla (anne+m+gil) kullanıldığını ve ekin üzerine getirildiği ismin türünü değiştirmedeğini ve yeni türetmeler yapmadığını belirterek eki sadece anlamsal genişlemeler yaratan “Kategori Ekleri” içinde vermiştir.

Feyzi Ersoy (2007: 21) da +gil ekinin tek şekilli olması, vurguyu üzerine almaması, iyelik sonrasında kullanıldığı durumlarda ekten önce zamir n’sinin getirilmemesi, Çuvaş Türkçesinin bazı araştırmacılarca Eski Batı Türkçesinin devamı olarak görülmesi gibi nedenlerden ötürü ekin Çuvaşçada “ev, aile” anlamına gelen “kil”⁵ sözcüğüne dayandığını ifade etmiştir.

Ekin genellikle tek şekilli ve uyum dışında kullanıldığı biçimi (+gil) hâkim olmakla birlikte bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında fonetik değişmelere uğrayarak uyuma girdiği şekillerinin olduğu da görülmektedir.⁶

3. +gil Ekinin Etimolojisine Dair Yeni Bir Değerlendirme

Bu çalışmada kökeni ve yapısı ile ilgili birçok araştırmacının görüş bildirdiği +gil ekiyle ilgili farklı bir etimolojik değerlendirme sunulacaktır. Çalışmada +gil ekinin birçok araştırmacı tarafından da dile getirilmiş olan eski dönemlerde müstakil bir yapıdan eklediği görüşü savunulmakla birlikte; ekin işlev olarak benzerlik gösterdiği ve a-lar/an-lar (şahıs zamiri

⁵ Çuvaşça ev anlamındaki “kil” sözcüğünün Türkçedeki +gil eki ile ilişkilendirilmesi ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu sözcüğün +gil ekiyle ilişkili olduğunu düşünen araştırmacılar olduğu gibi “kil” sözcüğünün +gil eki ile birleştirilmesinin yanlış olduğunu ve bu iki unsurun birbiriyle tamamen ilgisiz olduğunu dile getiren birçok araştırmacı da bulunmaktadır. Eren bu noktada Samoyloviç, Munkácshi, Yegorov, Räsänen, Ramstedt, Kononov gibi Türkologlara atıfta bulunarak “kil” sözcüğünün Türkçe +gil ile birleştirilmesinin yanlış olacağını belirtmiştir (Eren, 1999: 141; Ersoy, 2007: 23-24).

⁶ Günşen (2004: 150-158) Edirne ve yöresi ağızlarında +gil ekinin fonetik değişmelere uğramış biçimlerinin (-il; -iyn ~ -iyn; -iyl, -iylı ~ -iylın) olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ersöz (2008: 370-371) tarafından tespit edilen ve +gil / +lAr eki ile aynı fonksiyonlara sahip olan +ēNi/+îNi ekindeki farklı fonetik değişmeler de “Edirne ve yöresi ağızlarında (+in, +iyn, +yıl, +iylın); Adana Yüreğir ve yöresi ağızlarında (+in, +ini, +iynı); Kırklareli ağızlarında (+iyn, +iyn)” +gil eki ile ilişkilendirilmiştir. +gil eki ile ilgili bu fonetik değişmelere Elâzığ ağızında da rastlanmaktadır: Hümteyil, Nalbandeyil, Vahadikeyil, Gelgeleyil, Muhtareyil, Çavuşeyil, Abdosdikeyil vb. (Özdal, 2007: 80-101).

+çokluk eki yapısından eklediği düşünülen +lAr eki ile aynı kökten eklediği ve kökeninde hem Türkçede (Yak. kini “o”; Yak. kini-ler “onlar”, Yak. kien-e “ona ait, onun”; Çuv., Sal. ku; V. Bulg. kü, S. Uyg. go(l) “bu”; Çuv. hıy “kendi”, Krç. Bal. kesi “kendi”, TT., Kır. Tat. kendi⁷ “kendi”) hem de Altay dillerinde yer alan *ki/ke/ku/kü/ko (ADES. 709; Sevortyan, 1978: 38-39; Choi, 2010: 281; Tenişev, 1976: 78; Yalçın, 2016: 771; Kirişçioğlu, 2018: 165; Tekin, 1988: 38; Durmuş, 2009: 237-241) gibi “bu, şu, o” anlamlarına gelen zamir temelli bir yapının olduğu ve +gil ekinin *ki (işaret/şahıs zamiri) + *l (çokluk eki) kaynaklı bir yapıyla ilişkilendirilmesi gerekliliği ispat edilmeye çalışılacaktır.

Türkçenin eklemeli bir dil olmasından ötürü birçok kelimenin birleşme ve kaynaşma gibi olaylar sonucunda ekleşme temayülüne girdiği ve ekleşme sürecini tamamlayarak ek sistemimiz içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Bu ekleşme sürecine örnek teşkil eden yapılardan birinin de +gil eki olduğu daha önceki açıklamalardan da açıkça görülmektedir.

Ekin oluşumunun tarafımızca zamir (ki “o”) + çokluk (*l “+lar”) yapısına dayandırılmasının en temel sebeplerinden birini zamirlerle kurulan çokluk yapılarının niteliği oluşturmaktadır.

+gil ekinin oluşumunda yer aldığını düşündüğümüz zamir kısmı hem işaret hem de kişi zamirine işaret etmektedir. Öyle ki Ergin (1997: 266), “Teklik 3. şahıs zamiri aslında işaret zamiridir. İşaret zamirleri yerini göstermek suretiyle nesnelere karşılayan kelimelerdir. Uzak için kullanılan işaret zamiri başlangıçtan beri 3. şahıs zamiri olarak da kullanılmış, böylece bu iki zamir birleşmiştir” demektedir. Gabain de “bu ve ol” işaret zamirlerinin şahıs zamirlerinin 3. şahsını temsil ettiğini belirtmektedir (Gabain, 2003: 67; İlhan, 2009: 158). Ayrıca Ramstedt, Moğolca çoğul ekleri –s ve –t ile Türk-Yakut 3. şahıs iyelik eki –s-, –t- unsurları arasında oldukça şaşırtıcı bir bağın bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu konuda Menges Yak. –t-’nin işaret zamiri kökenli olabileceğini söyleyerek (Choi, 2010: 181), 3. şahıs zamirinin ve iyelik ekinin işaret zamiri kaynaklı olduğunu dile getirmektedir.

Ergin zamirlerdeki çokluk şekliyle isimlerdeki çokluk şekilleri arasında farklılık olduğunu bunların benzer yapılarda çokluk şekilleriyle kullanılmadıklarını belirtmiştir. Zamirlerin teklik ve çokluk şekilleri arasındaki münasebetin isimlerdeki gibi olmadığına dikkat çeken Ergin, şahıs zamirlerini anlattığı bölümde “isimlerde teklik ile çokluk arasında tam bir münasebet vardır ve bir ismin çokluğu onun teklik şeklinin karşıladığı nesnenin birden fazla olduğunu gösterir. (...) Şahıs zamirlerinde ise çokluk tekliğin gerçek çokluğu değildir. Bu çoklukta birçok tekliğin bir arada bulunduğu düşünülemez. Çokluk şahıslar teklik şahısların çoklukları demek değildir.” demek suretiyle farklılığı ortaya koymuştur (Ergin, 1997: 267; İlhan, 2009: 145).

Türkçedeki şahıs ve işaret zamirlerinin tekil olanları hariç diğer zamirlerin bir kısmı çoğul eki alarak çokluk ifadesiyle kullanılmaktadır. Bir kısmı ise zaten mânâ itibarıyla çokluk ifade etmektedir. Anlam açısından çokluk olanların çokluk eki ilavesiyle çoğullaştırılması çokluğun fazlalığını göstermek, pekiştirmek amacıyla yapılmaktadır. Herkesler, birçokları, bizler, sizlerden vb. gibi kullanımlarda ‘herkes, birçok, biz, siz’ gibi kelimeler anlam açısından zaten çokluk ifade etmektedirler. +lAr çokluk eki ise bu kavramları çokluk açısından yeniden çokluk haline getirmekten öte, bu kavramların ifade ettiği çokluğu pekiştirmektedir (Üstüner, 2003: 96; İlhan, 2009: 146).

Şahıs zamirlerinin etimolojik yapısı konusunda Kotwicz’in görüşlerini sıralayan Kocasavaş (2004: 53), Türkçedeki çokluk 1. şahıs biz, çokluk 2. şahıs siz zamirlerinin aslında çokluk olmayıp ikilik (dual) bildiren şekiller olduğunu belirtir.

⁷ “Kendi” sözcüğünün etimolojisi için bk. Süleyman Kaan YALÇIN, (2016), “Geri Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 56, s. 767-774.

Kerime Üstünova (2008: 386-387) zamirlerle kullanılan çokluk ekinin işlevinin benzerlik veya grup adı yapmak olduğunu "...kişi zamirlerinin bu doğrultuda çokluk eki almamaları gerekir. ...Ama biz-ler, siz-ler ve o(n)-lar olur. Tabii ki burada kişi zamirlerine gelen (-lAr) eki temel işlevinden uzaktır; ya benzerlik ifade eder ya da grup adı yapar" ifadeleriyle belirtir. Zamirlerdeki çokluğun isimlerdeki çokluktan farklı olduğunu belirten Oya Adalı (1979: 38-39) ise zamirlerin çokluğu için "Adıllardaki ise sözü edilen tek kişiyi de içinde bulunduran bir çokluktur. Bu nedenle çoğulluk gösteren biz ve siz, çoğul ardılıyla kullanılabilir: biz-ler, siz-ler." demektedir ve çokluk ekiyle kullanılan zamirlerin zamirin bildirdiği kişilerin çokluğunu ifade ettiğini vurgulamaktadır (İlhan, 2009: 152-153).

Yukarıda bahsedildiği üzere zamirlerin çokluk yapılarının oluşturulmasında işaret/şahıs zamiri + çokluk eki yapısı dikkat çekmektedir (bi-z, si-z, on-lar, bi-z-ler). Bu bağlamda +gil ekinin oluştuğunu düşündüğümüz zamir (ki "o") + çokluk (*1 "+lar") yapısında yer alan ve ekin etimolojisinin ikinci kısmını oluşturan (*1 "+lar") ekinin de diğer zamirlerin çokluk yapılarında kullanılan çokluk ekleriyle paralellik gösterdiği rahatlıkla düşünülebilir. Ancak ilk etapta *1 "+lar" çokluk ekinin Türkçedeki tanıklığı bir sorunmuş gibi görülebilir. Çünkü Türkçede Çuvaş Türkçesi dışında çokluk kavramının yaygın biçimi olarak +lAr yapısı ön plana çıkmaktadır. Fakat ses ve yapı bakımından +lAr çokluk ekine benzeyen, bugüne kadar sadece Dîvânü Lugât'it Türk'te tespit edilen ve birçok Türkolog tarafından farklı şekilde yorumlanmış olan bir +lA çokluk eki de bulunmaktadır. Ayrıca Aysu Ata (2009: 92-97) "Türk Dillerinde +lA Çokluk Eki" adlı makalesinde sadece Dîvânü Lugât'it Türk'te tespit edilmiş olan +lA çokluk ekinin aynı zamanda Rylands nüshası Kur'an Tercümesi'nde de görüldüğünü ve bu yapının +lAr ekinin bir "r" ünsüz düşmesiyle veya bir istinsah hatasıyla değil de aslî bir +lA çokluk ekine işaret ettiğini belirtmiştir.

Türkçedeki tanıklığı bir sorunmuş gibi görülebilecek olan *1 "+lar" çokluk ekinin Altay dillerinde izlenebilen ortak çokluk eklerinden (*1, *n, *s, *t, *r) biri olduğu unutulmamalıdır. Poppe (2008: 105) de bu ortak eklerin Altay dillerinden miras kalan ekler olduğunu vurgulamaktadır.

Poppe (2008: 100-101) "Altay Dillerinde Çokluk Ekleri" adlı makalesinde *1 "+lar" çokluk ekine değinmekte ve bu ekin *1'li biçimlerinin Tunguzcada sistemli olarak korunduğunu (mō > mō-l "ağaçlar"; mū > mū-l "sular", bira > bira-l "nehirler"); yazılı Moğolcada bulunmadığını ancak Moğolcanın en eski metinlerinde bu yapıya rastlanıldığını belirtmiştir. Türkçede ise *1 çokluk ekinin bu şekliyle yer almadığını; fakat +lAr çokluk ekinin bir parçası olarak *lA ekinde geçtiğini belirtmiştir. Ancak Poppe (2008: 101) *Türkçede *1 çokluk ekinin bu şekliyle yer alması da bir çokluk eki olarak hissedilmediği bazı kelimelerde korunmuş olarak bulunabileceğine de işaret etmiştir*. Buradan hareketle *1 çokluk ekinin +gi-l ekinde arkaik bir unsur olarak bulunabileceği düşünülebilir. Bu noktada Altay dillerinde ünlülü ve ünlüsüz çokluk eki olarak bulunan (*1 (la/lar), *n (an, na, nasal, nar), *s (sa, sal, us), *t (ta, d) vb. *r) eklerin Türkçedeki izlerine bakılacak olursa Türkçede bulunmadığı söylenen *1 kullanımının arkaik olarak var olabileceği şu sebeplerden ötürü öne sürülebilir:

1. Altay dillerinde çokluk eki olarak ünlülü ve ünlüsüz şekilde yer alan (*1, *n, *s, *t, *r/z) eklere bakıldığında bu eklerden *1 dışındakilerin Türkçede sadece ünlüsüz (oğlan⁸, eren, işbaras, töles, tigit, türküt, epâr "biz", esâr "siz", biz, siz, ikiz); *1 kullanımının ise sadece ünlülü *la/lar (insanlar, yilkıla "yilkılar") olarak tanıklanıyor olması düşündürücüdür.

2. Türkçedeki ünlüsüz olarak kullanılan çokluk eklerinin daha çok Eski Türkçeden kalma çok az sözcükte yaşadığı (eren, işbaras, töles, tigit, türküt, ikiz vb.) ve bugün bu çokluk eklerinin kullanımdan düştüğü görülmektedir. Bu sebeple *1'nin ünlüsüz biçiminin de +gi-l ekindeki gibi ender yapılarda yaşadığı ve uzun zaman önce kullanımdan düştüğü düşünülebilir.

⁸ Poppe (2008: 103) "-an/-en'deki a/e ünlüsü sorun değildir; son ünsüz n çokluk ekidir ve Moğolca -n'ye denk gelir" diyerek n'li bu kullanımı ünlüsüz olarak belirtmiştir.

3. Türkçe dışındaki Altay dillerinde çokluk eklerinin ünlülü (la, sa, ta, na, nar, nud vb.), ve ünlüsüz (*l, *n, *s, *t, *r) olarak her iki şekilde kullanımının mevcut olması Türkçe için de *l çokluk ekinin hem ünlülü hem ünlüsüz kullanıma ihtimalini güçlendirmektedir.

Sonuç

+gil ekinin tıpkı +lAr ekinde olduğu gibi bağımsız bir sözcükten eklediği ve zamir kökenli bir sözcük (ki “o”) ile *l çokluk ekinin birleşiminden oluştuğuna dair kanıtlar şu şekilde sıralanabilir:

1. +gil ekinin tıpkı +lAr ekinde olduğu gibi iyelik ekinde sonraki kullanımlarının Türkçenin isim çekim ekleri sıralamasına uymadığı görülmektedir.

2. Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen istisnalar dışında +gil ekinin tek şekilli olarak uyum dışında kullanılışının +alar yapısıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir.

3. İyelik 3. tekil şahıs üzerine getirilen +gil ekinin tıpkı +lAr ekinde olduğu gibi vurguyu üstlenmeyerek bir önceki eke yani iyelik ekine aktardığı görülür.

4. +gil ekinin tıpkı +lAr ekinde olduğu gibi iyelik eki üzerine getirilirken zamir n’sini almadığı (annemler, annesigil) bilinmektedir.

5. +gil ekinin Çuvaşça ev anlamına gelen “kil” sözcüğünden gelişmiş olmasının fonetik, semantik ve morfolojik açıdan izahı bir noktaya kadar uygun görülse de ekin Türkçenin ekleşme mantığı dikkate alındığında aynı koşut fonksiyonlara sahip +lAr (<alar) ekinin yapısındaki zamir+çokluk eki ile ilişkilendirilmesi daha uygun düşmektedir.

6. Zamirlerin üzerine getirilen çokluk eklerinin çokluktan ziyade ev, aile, grup adı yapıyor oluşunun zamir+çokluk (a+lAr) yapısından eklenen +lAr ekinde de zamir+çokluk birleşimiyle eklenen ki+l > +gil ekinde de görülüyor olmasından ötürü, +gil ekinin uzak bir lehçe olan Çuvaşçadaki “kil” sözcüğü ile ilişkilendirilmesinden ekin işlev ve köken açısından benzerlik gösterdiği +lAr ekiyle bağdaştırılması daha mantıklı olacaktır.

7. +gil ekinin istisnai olarak sadece Oğuz coğrafyasında yaşıyor olması ekin Çuvaş Türkçesindeki bir kelime ile bağdaştırılmasını gerekli kılmaz. Çünkü Çuvaş Türkçesi ile Oğuz Türkçesi arasında karakteristik ortaklık gösteren mAll gereklilik kipi, +A yönelme hâli eki ve –An sıfat fiil eki gibi eklere bakıldığında her iki grupta da eklenmiş ortak yapıları ve benzerlikleri görürüz. Bu da +gil ekinin Oğuz Türkçesinde ekleşip neden Çuvaş Türkçesinde aynı işleve sahip bir ek olarak kullanılmadığını ve ev anlamına gelen bir sözcükte (kil “ev”) korunuyor olduğu ikilemini doğurmaktadır.

8. Zamirlerin çokluk ekleriyle oluşturduğu yapı tam olarak nesnelere çokluğunun oluşturulduğu yapılar gibi değildir. Bu yüzden üzerlerine tekrar çokluk eki alabilirler (bi-z-ler, si-z-ler). Bu durum zamir+çokluk (ki+l) yapısından eklenen +gil ekinde de görülmektedir. Zamir üzerine çokluk eki almış olan +gil ekinin tekrar +ler çokluk ekini üzerine alabilmesi (annemgiller, babamgiller, baklagiller) zamir+çokluk yapılarıyla ekin etimolojisi arasında önemli bir eşleşme oluşturmaktadır.

9. Samoyloviç, Munkácshi, Yegorov, Räsänen, Ramstedt, Kononov, Eren gibi Türkologlar tarafından hazırlanmış olan etimolojik sözlüklerde ve yapılmış olan bazı çalışmalarda Çuvaşça “kil” sözcüğü ile +gil ekinin aynı kökten gelmediğinin daha önce de dile getirilmiş olduğunun görülmesi önemli bir husus olarak ön plana çıkmaktadır.

10. Oğuz grubu Türk lehçelerinde görülen en yaygın ses olaylarından biri tonlulaşmadır. Bu yüzden Oğuz grubu Türk lehçelerinde (Türkmen Türkçesi hariç) yer alan +gil ekinin arkaik ki+l şekilden k>g değişimi ile gelişmiş olması, fonetik açıdan da tezimizi destekler nitelikte bir durumdur.

11. Çuvaşça ev anlamındaki “kil” sözcüğüyle eşleştirilen +gil ekinde yer alan l'nin normalde Genel Türkçede ş olması gerekirken l şeklinde korunmuş olması Ersoy'un da belirtmiş olduğu gibi bir itiraz noktasıdır. Ersoy'un konuyla ilgili olarak Çuvaşçadaki tüm l'lerin Genel Türkçede ş'ye dönmediği şeklindeki görüşü yeterli olmakla birlikte +gil ekinin ki+l yapısıyla açıklanmasının l-ş denklığı açısından ilgili tartışmayı da ortadan kaldıracak bir yaklaşım olduğu görülür.

12. Çuvaşça ev anlamındaki “kil” sözcüğü ile eşleştirilen +gil ekinin eklendiği sözcük ile iyelik eksiz “bizim ev” veya ilgi hali olmadan kurmuş olduğu düşünülen tamlama yapısı “Aligil(i), babasıgil(i)” Ersoy tarafından Eski Türkçede görülen iyelik eksiz ve ilgi hali kullanılmadan; hatta herhangi bir ek kullanılmadan oluşturulan takısız isim tamlamaları ile örtüştürülmüştür. Bu yaklaşım kabul edilebilir olmakla birlikte bu kuruluşların çağdaş Türkçede daha az kullanılır hale gelmiş olması dikkate alındığında +gil ekinin eksiz bir tamlama kuruluşu ile açıklanmasındansa ekin paralellik gösterdiği koşut yapılarla (alar>lar, bi-z-ler) desteklendiği zamir+çokluk (ki+l) yapısıyla açıklanmasının daha doğru olacağı söylenilebilir.

13. Altay dillerinde çokluk eki olarak ünlülü ve ünlüsüz şekilde yer alan (*l, *n, *s, *t, *r/z) eklere bakıldığında bu eklerden Türkçede sadece *l'li kullanımın ünlülü (la/lar) olarak kullanılmış olması; diğer Altay dillerinde bu eklerin hem ünlülü hem de ünlüsüz olarak her iki şekilde kullanılmış olması gibi sebeplerden ötürü +gil ekinin etimolojisinde bulunduğunu iddia ettiğimiz *l çokluk ekinin uzun zaman önce kullanımdan düştüğü; ancak arkaik bir şekilde bazı sözcüklerde korunmuş olma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak +lAr eki ile fonksiyon bakımından aynı işlevlere sahip olan +gil ekinin tıpkı +lAr ekinin kökenindeki gibi bir zamir (ki “o”) ve çokluk eki (*l) ile ilişkilendirilmesinin +gil eki ile ilgili verilen diğer etimolojilerden daha inandırıcı olduğu kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- Adalı, O. (1979). *Türkiye türkçesinde biçimbirimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alkaya, E. (2008). *Sibiryaya tatar türkçesi*. Ankara: Turkish Studies Yayınları.
- Alkaya, E. (2010). *Türkiye türkçesinde ve türk lehçelerinde iyelik ekinde sonra kullanılan +lAr çokluk eki üzerine*. Müjgân Cunbur Armağanı. (Haz. Tuncer Gülensoy). 31-37. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ata, A. (2009). Türk dillerinde +la çokluk eki. *International Journal of Central Asian Studies*. 13:89-99.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (1997). *Keban baskil ağın yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (2008). Türkçede kelimelerin ekleşmesi ve eklerin kökeni. Prof. Dr. Ahmet Buran Makaleler. (Haz. Ercan Alkaya, S. Kaan Yalçın, Murat Şengül). 53-159. Ankara: Turkish Studies Yayınları.
- Choi, H. W. (2010). Türkçe, korece, moğolca ve mançu-tunguzcanın karşılaştırmalı ses ve biçim bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Delice, H. İ. (2000). Türk dilinde işlevsel ek tasnifi denemesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 9:135-150.
- Demirtaş, A. (2006). Türkiye türkçesinde mensubiyet bildiren “-gil” eki üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*. 9:70-77.

- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi*. (Çev. Ali Ulvi Elöve, Uyar. Ahmet Benzer). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Doerfer, G. (1988). *Grammatik des chaldsch*. Wiesbaden.
- Durmuş, O. (2009). *Çuvaşçanın şekil bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne: Trakya Üniversitesi
- Eckmann, J. (2005). *Çağatayca el kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (1997). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ersoy, F. (2007). +gil eki üzerine. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1:21- 29.
- Ersoy, F. (2012). *Türk-moğol dil ilişkisi ve çuvaşça*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ersoy, F. (2017). *Çuvaş türkçesi grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersöz, S. (2008). Bazı türkiye türkçesi ağızlarında topluluk/aile adı yapan bir ek: +Ēni / +Ēni. *Turkish Studies*. 3/3:356-377.
- Gabain, A. V. (2003). *Eski türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Georg, S. (1990) some thoughts on the etymology of the turkic plural suffix -lar/-ler. In Altaica Osloensia. *Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*. (Oslo, June 12–16, 1989). Oslo: Universitetsforlage. s. 141-152.
- Grönbech, K. (2000). *Türkçenin yapısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (1988). Kütahya ve yöresi ağızları (inceleme, metinler, sözlük). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2004). Türkçede “sıra dışı ekler” ve eklerin tasnif-tanımlama sorunu üzerine. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1267-1284.
- Günşen, A. (2000). *Kırşehir ve yöresi ağızları (inceleme, metinler, sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günşen, A. (2004). Edirne ve yöresi ağızlarında aile ve topluluk isimleri yapan ekler. *Türk Dili*. 626:150-162.
- İlhan, N. (2009). *Türk dilinde çokluk*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Janhunen, J. (2018). Türk dilinde *-s çokluk eki. (Çev: Uluhan Özalan). *TÜRÜK*. 13:485-495.
- Karahan, L. (2011). Birleşik kipli fiillerde çokluk eki -lAr'ın yeri. *Türk Dili Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları. 219-226.
- Keskin, E. G. (2017). *Türkçede birleşik ekler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Kirişcioğlu, F. (2018). *Saha/yakut türkçesi*. Türk Dilinin Uzak Lehçeleri. (Ed. Ahmet Buran). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kocasavaş, Y. (2004). *Türkçede şahıs zamirleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Nalbant, M. V. (2008). *Divānū Lüġāti't-Türk grameri-I, isim*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa merkez ağzı (inceleme, metinler, sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdal, Doğan. (2007). *Güzellikler taçlanır hatıralarla "Pertek-Cami-i Kebir Mahallesi"*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Polat, F. (2000). *Şavşat ve yöresi ağızları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Poppe, N. (2008). Altay dillerinde çokluk ekleri. (Çev. Caner Kerimoğlu). *Dil Araştırmaları Dergisi*. 2:93-110.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Etimolojiçeskiy slovar Tyurskix yazıkov, obşetyurkskiye i mejtyurskie osnovi na bukvu "B"*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages*. Leiden. (ADES).
- Şenel, M. (2013). *Elazığ ili yer adları üzerine bir inceleme*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Tavkul, U. (2007). *Karaçay malkar türkçesi*. Türk Lehçeleri Grameri. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (1988). *Volga bulgar kitabeleri ve volga bulgarcası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1976). *Stroy sarıg-yugurskogo yazıka*. Moskva: İzdatel'stvo nauka.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (I. Cilt). (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstüner, A. (2003). *Türkçede pekiştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Üstünova, K. (2008). *Türkiye türkçesi ad işletimi (biçim bilgisi)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yalçın, S. K. (2016). Geri sözcüğünün etimolojisi üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 56:767-774.
- Zeynalov, F. (1993). *Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dilbilgisi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.